

راهکارهای ترویج و توسعه فرهنگ اقامه نماز در مراکز علمی- دانشگاهی

علی سلیمانی - دانشیارگروه زراعت، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد خوراسگان، اصفهان

لیلا نارنجانی - مربی گروه علوم پایه، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد دولت آباد، اصفهان و عضو هسته پژوهشی زنان واحد دولت آباد

زهرا حیدران - مربی گروه برق، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد دولت آباد، اصفهان و عضو هسته پژوهشی زنان واحد دولت آباد

چکیده

از نظر فقهی نماز عملی است که دارای ارکان و شرایط خاص است که روزی پنج بار بر شخص مکلف واجب است اما حقیقت نماز آن رابطه قلبی و عملی با خدا است. نماز موجب تقرب هر پارسایی به خداست در این مقاله پس از تعریف نماز به اهمیت و ارزش فریضه نماز از دیدگاه حضرت امیرالمومنین حضرت علی (ع) و نهج ابلاغه تاکید شده است. هدف از این مقاله ارائه راهکارهای ترویج و توسعه فرهنگ اقامه نماز در مراکز علمی - دانشگاهی و نقش فرهنگی این فریضه عزیز می باشد.

کلمات کلیدی: نماز، نماز از دیدگاه نهج ابلاغه، ارزش نماز

مقدمه

ایمان به خدا و راز و نیاز با او به انسان امید و توان می دهد و انسان احساس می کند به پناهگاه مطمئن و با قدرتی متکی است و از این رو، احساس نشاط و توانمندی می کند و اگر این ارتباط با آن منبع عظمت و رحمت قطع باشد، احساس دل تنگی و نگرانی در او ایجاد می شود و به بیماری های روانی گرفتار می آید. به این حقیقت روان شناسان و روان کاوان بزرگی همچون یونگ، اریک فروم، ویلیام جیمز و دیگران اشاره کرده اند و ایمان به خدا را اساس آرامش و سلامت روان می دانند. [۳]

توجه به امر نماز از اهمیت بالایی برخوردار است و بنابراین راهکارهای توسعه و ترویج فرهنگ نماز در بین دانشجویان و دانشگاهیان امری است که نمی توان آن را نادیده گرفت و از کنار آن به سادگی گذشت.

تعریف نماز

یک تعریف برای نماز، تعریف فقهی آن است که نماز عملی است که دارای ارکان و شرایط خاص است که روزی پنج بار بر شخص مکلف واجب است. [۱]

اما حقیقت نماز آن رابطه قلبی و عملی با خدا است و معجونی است از تمام حرکاتی که برای انسان وجود دارد از ایستادن، نشستن، خم شدن و دست‌ها و پاها را به صورت‌های مختلف حرکت دادن و زبان را با الفاظ گوناگون به سخن درآوردن و مانند آن، یعنی انسان در تمام حالات در یاد او فرو می‌رود، تمام اعضای او رنگ ایمان پیدا کند و این خود یک نوع لطافتی است که در فریضه نماز که در تعدیل حرکات مؤثر خواهد بود.

نماز از دیدگاه نهج البلاغه

حضرت علی (ع) در خطبه ۱۹۹ نهج البلاغه راجع به اهمیت نماز این گونه می‌فرماید :

نماز را بر عهده گیرید و آن را حفظ کنید، نماز زیاد بخوانید، و با نماز خود را به خدا نزدیک کنید.

آیا به پاسخ دوزخیان گوش فرا نمی‌دهید، آن هنگام که از آنها پرسیدند :

چه چیز شما را به دوزخ کشانده است؟ گفتند "ما از نمازگزاران نبودیم". همانا نماز، گناهان را چونان برگ‌های پاییزی فرو می‌ریزد، غل و زنجیر گناهان را از گردن‌ها می‌گشاید. پیامبر اسلام (ع) نماز را به چشمه آب گرمی که بر در سرای مردی جریان داشته باشد، تشبیه کرد، اگر هر شبانه روز پنج بار خود را در آن شستشو دهد، هرگز چرک و آلودگی در بدن او نماند.

همانا کسانی از مومنان حق نماز را شناختند که زیور دنیا از نماز بازشان ندارد، و روشنایی چشمشان، یعنی اموال و فرزندان، مانع نمازشان نشود. خدای سبحان می‌فرماید: "مردانی هستند که تجارت و خرید و فروش، آنان را از یاد خدا، و بر پا داشتن نماز، و پرداخت زکات باز نمی‌دارد".

رسول خدا (ع) پس از بشارت به بهشت، خود را در نماز خواندن به زحمت می‌انداخت، زیرا خداوند به او فرمود: "خانواده خویش را به نماز فرمان ده و بر انجام آن شکبیا باش". پس پیامبر (ع) پی در پی خانواده خود را به نماز فرمان می‌داد، و خود نیز در انجام نماز شکبیا بود.

ارزش نماز : حکمت ۱۳۶

نماز، موجب نزدیکی هر پارسایی به خداست و حج، جهاد هر ناتوان است. هر چیزی زکاتی دارد و زکات تن، روزه و جهاد زن، نیکو شوهرداری است.

اهمیت دادن به نماز، نامه ۵۳ ، ۱۲۰ حضرت امیر المومنین (ع) به مالک اشتر :

نیکوترین وقت ها و بهترین ساعات شب و روزت را برای خود و خدای خود انتخاب کن، اگر چه همه وقت ها را برای خداست، اگر نیت درست و رعیت در آسایش قرار داشته باشد.

از کارهایی که به خدا اختصاص دارد و باید با اخلاص انجام دهی، انجام واجباتی است که ویژه پروردگار است، پس در بخشی از شب و روز، وجود خود را به پرستش خدا اختصاص ده، و آنچه تو را به خدا نزدیک می کند بی عیب و نقصانی انجام ده، اگر چه دچار خستگی جسم شود.

هنگامی که نماز جماعت می خوانی، نه با طولانی کردن نماز، مردم را پراکنده ساز و نه آن که آن را تباه سازی، زیرا در میان مردم، بیمار یا صاحب حاجتی وجود دارد. آنگاه که پیامبر (ع) مرا به یمن می فرستاد از او پرسیدم، با مردم چگونه نماز بخوانم؟ فرمود: (در حد توان ناتوانان نماز بگذار و بر مومنان مهربان باش) هیچ گاه خود را فراوان از مردم پنهان مدار، که پنهان بودن رهبران، نمونه ای از تنگ نظری و کن اطلاعی در امور جامعه می باشد. پنهان شدن از رعیت، زمامداران را از دانستن آنچه بر آنان پوشیده است باز می دارد، پس کار بزرگ، اندک، و کار اندک، بزرگ جلوه می کند، زیبا، زشت و زشت، زیبا می نماید و باطل به لباس حق در آید

حضرت علی (ع) می فرماید: «پروردگارا! تو از هر مونس برای دوستان مونس تری و از همه آنها برای کسانی که به تو اعتماد کنند، برای کارگزاری، آماده تری. پروردگارا! آنان را در باطن دلشان مشاهده می کنی و در اعماق ضمیرشان بر حال آنان آگاهی و میزان معرفت و بصیرتشان را می دانی، رازهای آنان نزد تو آشکار است و دل های آنان در فراق تو بی تاب. اگر تنهایی سبب وحشت آنان گردد، یاد تو مونس آنهاست، و اگر سختی ها بر آنان فرو ریزد، به تو پناه می برند.» [۲]

نماز و احساس مسولیت

با اقامه نماز، احساس مسولیت در انسان بیدار می شود چون آن چه آدمی را به بی تفاوتی می کشاند غفلت است و نماز ضد غفلت است.

انسان در زندگی این جهان با توجه به "عوامل غافل کننده" به تذکر و یادآوری نیاز دارد. باید وسیله ای او را در فاصله های مختلف زمانی به مبدأ هستی توجه دهد، هدف آفرینش را به یادش آورد و از غرق شدن در گرداب غفلت و بی خبری بازدارد. این وظیفه مهم به عهده نماز است. [۴]

به عبارت دیگر، انسان موجودی دو بعدی است و خداوند هستی‌بخش او را مرکب از جسم و روح آفریده است. همان‌گونه که وی از ابتدای خلقت جسم و ماده خویش تا پایان زندگانی در این دنیا به افاضه از ناحیه خالق خویش نیاز دارد و بدون آن لحظه‌ای درنگ نخواهد کرد، در زندگانی روحانی نیز از هنگامی که درک و شعورش کامل شد تا پایان زندگانی به فیض‌بخشی از سوی مبدأ پیدایش خویش نیازمند است تا قلبش نمیرد و به زندگانی روحانی‌اش ادامه دهد؛ و این مقصود جز از راه ارتباط با آفریدگار متعال حاصل نخواهد شد؛ و چنان که خود فرموده و در آیات بسیاری از قرآن بر آن تأکید ورزید: بهترین راه ارتباط با او نماز است. از این رو، در نخستین دستورها به موسی (ع) آمده است "نماز را برپا دار تا به یاد من باشی" [۵]

علامه طباطبایی (ره) می‌گوید: این که در این آیه "ذکر" و یاد خدا را مخصوص نماز کرده بدان سبب است که نماز برترین عملی است که فروتنی و بندگی در آن نمودار می‌شود؛ و به عبارتی در نماز "یاد خداوند" تجسم پیدا می‌کند. [۶]

قرآن کریم در دو سوره مؤمنون (آیات ۱ تا ۱۱) و معارج (آیات ۲۲ تا ۳۴) به ترتیب شش و هشت ویژگی انسان‌های شایسته را برشمرده و در آغاز و انجام آن‌ها نماز را مطرح فرموده است. از نماز شروع و به نماز ختم می‌گردد. خداوند در این خصوص می‌فرماید:

"الذین هم علی صلواتهم دائمون؛ آنان همواره نمازشان را می‌خوانند" و هرگز نماز را ترک نمی‌کنند.

"والذین هم فی أموالهم حق معلوم للسائل والمحروم" نمازگزار کسی است که همه آنچه را در اختیار او است، به خود اختصاص نمی‌دهد، بلکه سهمی را هم برای فقرا منظور می‌کند.

"والذین هم من عذاب ربهم مشفقون" آنان از عذاب خدای سبحان هراسناکند.

"والذین هم لأماناتهم و عهدهم راعون" آنان که امانت‌ها را (چه مالی و چه غیر مالی) رعایت می‌کنند و به تعهداتی که بین خود و خدا و بین خود و دیگران دارند پایبند هستند.

از این که صفاتی مانند امانتداری و وفاء به عهد و کمک به نیازمندان و شهادت به حق دادن که از انواع مسولیت‌های اجتماعی است در زمره آیات نماز ذکر شده است، می‌توان گفت: نماز واقعی انسان را به انجام این گونه مسولیت‌ها و می‌دارد.

از سوی دیگر نماز ستون دین است و اگر نیک‌بگیریم در می‌یابیم همه فعالیت‌های اجتماعی بسان طناب‌ها یا چوبک‌های اطراف خیمه‌اند. البته برای برپا ماندن خیمه به همه این طناب‌ها و چوبک‌ها نیاز است، اما آنچه انگیزه

کارهای نیک را تقویت می‌کند و کارهای امر به معروف و جهاد و... جهت می‌دهد یاد خدا است که بهترین قالب آن نماز است.

نکته مهم دیگر تاثیر نماز در تقویت همیاری مردم و احساس مسولیت آنان است. همه می‌دانیم مستحب است نمازهای روزانه بویژه نماز صبح و مغرب و عشا به جماعت اقامه شود. در اسلام به این امر مستحب سفارش اکید شده، از مجموع روایات استفاده می‌شود که اصل اولی در نماز، به جماعت خواندن است، مگر این که انسان عذری داشته باشد. استحباب و ثواب آن به اندازه‌ای است که رسول خدا(ص) در جنگ هم به جماعت نماز گذارد و به فرادا توصیه نکرد. در حدیث دیگر آمده: حاضر نشدن به جماعت از روی بی‌اعتنایی جایز نیست. [۷]

همه این‌ها گویای اهمیت نماز جماعت است. روشن است آن همه سفارش و تأکید و ثواب بر پایه مصالح و فوایدی است که بر جماعت مترتب است. از امام رضا(ع) نقل شده که: "کمک به نیکی و تقوا است و مانع از خلاف‌ها و نافرمانی‌های خداوند است".

از دیگر آثار نماز جماعت بر طرف شدن کدورت‌ها و کینه‌ها و اختلافات و نیز تقویت روح وحدت و برادری بین مسلمانان و نزدیکی دل‌ها است. همچنین موجب مساوی بودن فقیر و ثروتمند، رئیس و مرئوس، سیاه و سفید، کوچک و بزرگ است..

امام صادق(ع) فرمود: "خداوند به وسیله صف‌های جماعت دل‌های نمازگزاران را با هم هماهنگ می‌کند. "

قرار گرفتن در صفوف به هم پیوسته جماعت امتیازها و برتری‌ها و غرورهای کاذب را دور می‌کند و انسان را به ماهیت خود آشنا می‌سازد. با شرکت در نماز جماعت مسلمانان از حال یکدیگر و حوادث و مشکلات که احیاناً برای جامعه اسلامی پیش می‌آید، با خبر می‌شوند. این عبادت با اجتماعی که همه در حال رکوع و سجودند، باعث رحمت خدا می‌گردد.

خداوند در سوره انفال پس از آن که از ایمان در قلب سخن گفته، می‌فرماید: "الذین یقیمون الصلوة و ممّا رزقناهم ینفقون اولئک هم المؤمنون حقاً آنان که نماز را اقامه کرده و از آن چه به آنان روزی دادیم، در راه خدا انفاق می‌کنند، مؤمن واقعی هستند". یعنی ایمان واقعی و حقیقی، عمل را به همراه دارد. عمل فردی و عبادی و ارتباط با خدا و راز و نیاز با او، نیز عمل اجتماعی و نیکی به دیگری و دستگیری از مستمندان و خدمت به خلق.. در غیر این صورت ایمان واقعی و حقیقی نخواهد بود. فریضه نماز امری نیست که فقط بنده را به خالق و پروردگارش نزدیک سازد و حلقه اتصال بین عبد و معبود را شدت بخشد و عشق به خدا در قلب و باطن او زنده سازد، بلکه در عین قرب الهی، او را با جامعه انسانی پیونده داده و نسبت به سایر انسانها بلکه تمام هموعانش ولو غیرمسلمان یک فرد

مسئول بار می آورد. بی جهت نیست که در قرآن مجید نماز در کنار زکات آمده است. این آیات به مسلمانان می آموزد که ارتباط با خالق از ارتباط با مخلوق جدا نیست. نمازی که با حس مسولیت همراه نباشد نماز واقعی نیست. اهل نماز به فکر اجتماع خویش بوده و تلاش دارند که با دادن زکات و اعطای صدقات، جامعه را از فقر بیرون آورند. «و اقيموا الصلاة و اتوا الزكاة و ما تقدموا لانفسكم من خير تجدوه عندالله؛ و نماز را به پا دارید و زکات را ادا کنید. هر کار خیری برای خود از پیش فرستید آن را نزد خدا خواهید یافت.» [۸]

۳ - "والذين يصدقون بيوم الدين" نمازگزاران کسانی هستند که به قیامت باور دارند، چون یاد معاد انسان را طاهر می کند و همه مشکلات در اثر فراموشی قیامت است. (همان، آیه ۲۶) ۶ - "والذين هم بشهاداتهم قائمون؛ کسانی که در شهادت های خود ایستادگی می کنند". (همان، آیه ۳۳) امام صادق (ع) فرمودند: «چه مانعی دارد که چون یکی از شما غم و اندوهی از غم های دنیا بر او در آید، وضو بگیرد و به مسجد رود و دو رکعت نماز بخواند و برای رفع اندوه خود، خدا را بخواند؟ مگر نشنیده اید که خداوند می فرماید: از صبر و نماز یاری بجوید.»

یکی از دانشمندان اسلامی می گوید: از طریق ذکر خدا، همه مخاوف و ترس ها و بیم ها از میان برمی خیزند و همه ناراحتی ها از آدمی سترده می شوند. آن گاه که فرد به یاد خدا می افتد، قلبش با طمأنینه، معمور و آباد گشته، مالا مال از رضا می شود؛ قلبی که قبلاً آکنده از ترس و یأس بوده است. لطف و توجه پروردگار، قلب ذاکر را زیر سایه خود قرار می دهد و انسان به این یقین و قاطعیت می رسد که رهیدن از ناراحتی های درونی، سهل و هموار است و می توان وسوسه ها را درهم کوبید و تخیلات باطل را از خود دور ساخت. چنین فردی با خداست و از هیچ امری بیمناک نبوده، از هیچ چیزی نمی ترسد و به هیچ عارضه روانی دچار نمی گردد. این حالت به خاطر ثباتی که خداوند متعال در دل او ایجاد می کند، به هم می رسد.

گاندی می گوید: «دعا و نماز، زندگی ام را نجات داده است. بدون آن باید از مدت ها پیش دیوانه می شدم. من در تجارب زندگی عمومی و خصوصی خود، تلخ کامی های بسیار سخت داشته ام که مرا دست خوش ناامیدی می ساخت. اگر توانسته ام بر این ناامیدی ها چیره شوم، به خاطر نمازها و نیایش هایم بوده است. دعا و نماز را مانند حقیقت بخشی از زندگی خود نمی شمارم، فقط به خاطر نیاز و احتیاج شدید روحی آن ها را به کار می بستم؛ زیرا اغلب خود را در وضع و حالی می یافتم که احتمالاً بدون دعا و نماز نمی توانستم شادمان باشم. هر چه زمان گذشت، اعتقاد من به خداوند افزایش یافت و نیاز من به دعا و نماز بیشتر می شد و بدون آن زندگی برایم سرد و تهی بود.»

استاد جوادی آملی می‌گوید: خداوند متعال، حکیم است و حکیم کارهای خود را از روی حکمت و تدبیر انجام می‌دهد و در تشریح نماز هم رازهایی است که به تمام آن‌ها نمی‌توان پی برد، ولی با توجه به روایات و قرآن کریم، می‌توان به بعضی از آن‌ها رسید. مهم‌ترین رازهای عبادی همان طهارت ضمیر است که انسان جانش را از هر چه غیر خداست، پاک می‌کند. [۱۰]

انسان هر لحظه به خدای متعال و عنایت او احتیاج دارد و اگر عنایت الهی لحظه‌ای از انسان قطع شود، نابود و هلاک می‌گردد. دل انسان تنها با یاد و ذکر خدا مأنوس و آرام است و قلب انسانی با ذکر و نام او نورانی و باصفا می‌شود.

وقتی قرآن کریم سخن از نماز به میان می‌آورد، در سوره طه می‌فرماید: «نماز بخوانید تا یاد مرا زنده کنید» اگر یاد خدا به وسیله نماز ظهور کرد، قلب مطمئن و آرام می‌شود.

کسی که دلش با یاد خدا مطمئن و محکم است، آرامش روحی و روانی دارد و هیچ هراسی از غیر خدا ندارد و امیدوار و آرام است؛ چون متکی به قدرت و عظمت الهی است و انوار الهی در درونش رسوخ کرده و یاد خدا عامل طمأنینه او شده است.

قرآن مجید درباره یکی از اسرار نماز در سوره معراج می‌فرماید "همانا انسان حریص آفریده شده است؛ وقتی شری به او برسد، فریاد می‌کشد و جزع می‌کند و هرگاه خیر و نعمتی به او برسد. بخل می‌ورزد، مگر نمازگزاران که اینان، افرادی هستند که بر نماز خویش مداومت می‌کنند و به آن اهمیت می‌دهند."

استاد جوادی آملی می‌گوید: این‌ها طبیعت را کوبیده‌اند و فطرت را احیا کرده‌اند و خاصیت نماز احیای فطرت است.»

پیامبر گرامی (ص) فرمودند: «مَثَلُ خَانه‌ای که در آن از خدا یاد می‌شود و خانه‌ای که در آن ذکری از خدا به میان نمی‌آید، مانند مثل موجود زنده و مرده است.» یعنی دلی که مرکز یاد خداست، آباد و آرام است و دلی که از یاد خدا تهی است، ویران و تاریک است و اندوه و اضطراب آن را فرا گرفته. تنها یاد خدا و ذکر او دل‌های پریشان را دوا می‌کند.

یک پزشک معروف هلندی در این باره می‌گوید: «مهم‌ترین جواب آرام بخش که من در طول سال‌های متممادی تجربه و مهارتم در مسائل روانی به آن پی بردم، همین نماز است. من به عنوان یک پزشک می‌گویم مهمترین وسیله در آرامش روان که ضامن از بین بردن تنش‌ها و اضطراب‌ها و افسردگی‌های روزمره است و من تا کنون شناخته‌ام نماز است.»

در بحث برنامه ریزی ساعات آموزش برای نماز، مشکل اساسی، نگرش افراد نسبت به این مسئله است. مثال بسیار زیبا برای آن بزرگانی همچون شهید رجایی و شهید باهنر و شهید صیاد شیرازی است که اهمیت نماز را درک کرده بودند و آن را به هر کاری ارجحیت می دادند. اما مشکل بعدی در بحث نگرش ها نوع نگرش ما نسبت به کار است اینکه ما نگرش سیستمی و نظام مند نداریم و عموماً جزیره ای عمل می کنیم.

راهکارهای ترویج و توسعه فرهنگ اقامه نماز در مراکز علمی- دانشگاهی

برای توسعه و گسترش فرهنگ اقامه نماز در دانشگاهها و بین دانشجویان، اساتید و کارکنان باید به صورت هر می عمل نمود یعنی اینکه این روند باید ابتدا در روسا و معاونین آغاز شود و عملکرد آنها، در حوزه آموزش و فرهنگ سازی و تبلیغات و برنامه ریزی و ایجاد تسهیلات لازم شرط لازم آن می باشد. راهکارهای زیر را برای توسعه این امر ارائه می کنیم.

- ۱ - تبیین ارزش و اهمیت نماز چه یادآوری و چه آموزش و آسیب شناسی و رفع آسیب ها
- ۲ - در مراکز علمی- آموزشی باید به این نکته توجه شود که ساعت کلاس ها با زمان نماز تلاقی نداشته باشد. در برخی مراکز مرسوم شده که دوبار اذان گفته می شود و آن هم به علت عدم جابه جایی کلاس ها لذا باید معیار برنامه ریزی ها را وقت نماز قرار داد.
- ۳ - عملکرد مسئولان، وظیفه ای به عنوان آموزش چهره به چهره که برعهده ما است. هر مسئولی چند نفری دور خود دارد که آموزش به ایشان باعث گسترش فرهنگ نماز می گردد.
- ۴ - برخی جلسات و برنامه ها در زمان اذان هم ادامه پیدا می کند، که باید از آن جلوگیری شود. مشخص است اگر جلسه در زمان اذان ادامه پیدا کند تا افراد آماده شوند و به نماز برسند یا وسط نماز می رسند یا وقتی که نماز تمام شده.
- ۵ - تبلیغات، از فرصتهای مناسب باید برای تبلیغ و ترویج دین اسلام و گسترش فرهنگ نماز و نمازخوانی استفاده نمود.
- ۶ - ایجاد احساس مسئولیت در اساتید و کارمندان که حتماً باید در نماز جماعت حضور پیدا کنند و تأکید بر آن البته با توجه به صحبت های حضرت امام (ره) و مقام معظم رهبری در کنار تبلیغات باید توجه شود.
- ۷ - شوق آفرینی و ایجاد راههای دوستانه و محبت بردانشجویان و تشویق دانشجویان به امر نماز.

۸ - رفع موانع فیزیکی در بحث نماز از مواردی است که باید به آنها اهتمام شود. و در نمازخانه در طول روز باشد.

۹ - در حوزه فرهنگ سازی هم ترویج اذان، شناسایی و ارزش نهادن به موذن، اذان زنده در محل کار، راهروها و اتاق ها و سالن های محل کار کمک شایانی به امر ترویج نماز جماعت می نماید که با اجرای مسابقات اذان و نماز و سایر راهکارهای لازم می توان در ارتقای مقام و منزلت نماز قدم برداشت.

مراجع

[۱] محمد محمدی اشتهدادی، نماز از دیدگاه قرآن و عترت ص ۶، ناشرانتشارات نبوی

[۲] نهج البلاغه خطبه ۲۲۵

[۳] مهدی پروا، روان شناسی یکتاپرستی، تهران، نشر انتشار، ۱۳۸۰، ص ۷۸

[۴] ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۳، ص ۱۷۴

[۵] قرآن کریم، سوره طه آیه ۴

[۶] علامه طباطبایی، المیزان فی تفسیرالقرآن، ج ۱۶، ص ۱۴۰

[۷] وسائل الشیعه، ص ۲۹۳، باب ۲ ح ۸

[۸] قرآن کریم، سوره بقره، آیه ۱۱۰

[۹] مهاتما گاندی، همه مردم برادرند، ترجمه محمود تفضلی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶، ص ۱۰۶

[۱۰] عبدالله جوادی آملی، اسرار عبادات، ص ۳۱

از نظر فقهی نماز عملی است که دارای ارکان و شرایط خاص است که روزی پنج بار بر شخص مکلف واجب است اما حقیقت نماز آن رابطه قلبی و عملی با خدا است نماز، موجب نزدیکی هر پارسایی به خداست